

І. П. Крип'якевич

ЛІТОПИСИ XVI—XVIII ст. В ГАЛИЧИНІ

Одним з найбільш поширених видів історичних джерел на Україні в XVI—XVIII ст. є літописні записи. Вони торкаються астрономічних і метеорологічних явищ, воєнних подій, культурних справ, життя видатних людей, інколи і переживань самих авторів записок тощо. Подекуди такі історичні записи виростили в літописи.

Літописним записам в Галичині особливу увагу приділив історик Антін Петрушевич¹. Він почав систематично збирати ці записи і опублікував їх під заголовком «Сводная галицко-русская летопись» у шістьох випусках (1874—1897 рр.)². Основний недолік цієї великої і цінної праці полягає в тому, що Петрушевич не опублікував повного тексту окремих літописів, а розбив їх на окремі роки і помістив у різних випусках «Сводной летописи». Через це важко реконструювати повністю будь-який літопис і показати, які роки він охоплював та яким був його зміст. Але і при цих недоліках «Сводная летопись» залишається єдиним виданням, на основі якого можна досліджувати давнє літописання Галичини. Публікації інших дослідників — І. Франка, В. Антоновича, І. Свенціцького, А. Крижановського — дають тільки невеликі доповнення.

¹ Див. А. Петрушевич, О важности исторических записок jako источнике (!) для нашей истории, «Науковий збірник, издаваемый галицко-русской матицею», Львов, 1865.

² Випуски «Сводной галицко-русской летописи» (далі — Свод. лет.) не мають єдиної нумерації. Цитуємо їх за нашим поділом: I — літопис 1600—1700 рр.; II — доповнення 1600—1700 рр.; III — літопис 1700—1772 рр.; IV — літопис 1772—1800 рр.; V — доповнення 1700—1772 рр.; VI — доповнення 1772—1800 рр.

Проведений аналіз опублікованих матеріалів показав, що збереглися літописні записки з 50 місцевостей Галичини. Деякі з них мають випадковий характер. Але є записки ряду міст і сіл, які велись більш систематично. Вони становлять інтерес для дослідника давнього літописання.

Одним з найбільших центрів літописання був Львів. Найдавніші літописні записки, текст яких дійшов до нас, залишив Антон Іринкович, священник Богоявленської церкви на Галицькому передмісті у Львові. Він переписав власноручно служебну Мінею в 1543 р. і на останньому аркуші дописав: «Того року біла великая война у Москві с кралем полским Жикгимонтом, з того тиж року волоскій побрал Покуте і Галич випалил мсца іюл в 13 на стого пророка Ілін». В іншому місці цієї книги ця записка повторюється в дещо іншому вигляді: «Того року біла великая война у Москві і достали ляхове на Москві Стародуба на стгс мчка Луппа і інших замков»³.

Деякі записи на книгах тієї ж Богоявленської церкви робили учителі братської школи: «Року по народженю спасителя Іс. Х-а 1601 біла до Москви ухвала на сеймі вальном варшавском, на котором соймі тогож року бил посол перский»; «Матфей Іоанович, прозвиском Нетлений, родом з Рихтич із села, ту у Богоявленя держал школу року 1608»; «Яков Черкаський держав школу року бжия 1645»; «Петро Журавель мешкал року 1682 мца марта». Одна записка дещо ширшого змісту: «Року бжго 1704 і рк. 1705 повітри било ве Львові великое. В тим же року вийшли войска козаціі великіі, пан Мазепа, гетман запорозкій, где і зимовали в Польши противок шведом. А я-м натенчас бил дидаскалом у Богоявленія, Федор Григорович, за резидованія пл. старших братей, пана Сімеона Гребінки і пана Іоанна Гуркевича і іних панов братства»⁴.

В 1704 р. Стефан Лясковський, член Львівського Успенського братства, склав опис зловживань шведських військ у Львові⁵.

На окремому аркуші збереглись записки невідомих авторів 1670, 1691 та 1748 рр., зроблені, очевидно, у Львові; остання з них про затемнення сонця, сарану і дорожнечу⁶.

Ряд записок зроблено у близьких околицях Львова. На одному з рукописів монастиря в Крехові (тепер Нестерівського району) збереглася записка про похід запорізьких військ під проводом Богдана Хмельницького 1648 р. в Галичину та про спустошення країни польським військом⁷. В рукописі монастиря у

³ И. С. Свенцицкий, Опись Музея Ставропигийского института во Львове (далі — И. С. Свенцицкий, Опись), Львів, 1908, стор. 19—20.

⁴ И. С. Свенцицкий, Опись, стор. 20.

⁵ Д. Зубрицкий, Летопись Львовского Ставропигийского братства, Львов, 1926, стор. 106—107.

⁶ Свод. лет., I, стор. 165, 230; III, стор. 180, 181.

⁷ Свод. лет., I, стор. 101.

Деревлянській Волиці (Кам'янсько-Буського району) є запис про наступ турків 1762 р. та інші події⁸. У селі Знесінні під Львовом зберігся опис перебування шведських військ у Львові в 1704 р.⁹ З Белза (Забузького району) дійшли записки про пожежі міста 1637 та 1644 рр.¹⁰, з Вербиці (того ж району) згадка про війну 1638 р.¹¹ Записки з Нових Стрелищ (Ходорівського району Львівської області) 1681—1691 рр. торкаються місцевих справ, зокрема згадують про появу сарани¹². Записки з Кабаровець (Зборівського району Тернопільської області) повідомляють про голод 1795 р. та про теплу зиму 1796 р.¹³ З Маркополя (Бродівського району Львівської області) є звістка про похід російських і українських військ 1733 р.¹⁴

Найдавніша з літописних записок з Перемишля відноситься до 1737 р.¹⁵ В записках із Дубрівки біля Перемишля є дані про будівництво перемишльських церков 1748—1772 рр.¹⁶ З неназваної місцевості під Перемишлем походять літописні записки про похід татар 1672 р. та про різні метеорологічні спостереження 20-х років XVIII ст.¹⁷ З невідомої місцевості відомості про боротьбу між польськими панами та про пригнічення населення у 1768—1769 рр.¹⁸

Із міста Самбора збереглися записки 1656—1748 рр., між ними є згадки про похід Юрія Ракоція на Галичину 1657 р.¹⁹ У монастирі в Лаврові (Старосамбірського району Львівської області) записано ряд подій 1679—1714 рр.— про сарану, хлібну дорожнечу, вчасну весну та ін.²⁰ В Хишевичах (Рудківського району Львівської області) були складені літописні записки 1716—1796 рр., одна з них розповідає про закриття перемишльським єпископом церков в селах одного з польських панів за те, що той призначив десятину на священників²¹.

У місті Стрії учитель (прізвище невідоме) церковної школи зробив записи про похід російських і українських військ в Галичину 1655 р., про татарський набіг 1699 р. та ін. В тому ж рукописі зберігся широкий опис нальоту сарани 1748 р.²² Д. Ференсович, священник з Березини (Миколаївського району Львівської

⁸ Свод. лет., I, стор. 170—171.

⁹ Свод. лет., III, стор. 24—25.

¹⁰ Свод. лет., II, стор. 202, 227.

¹¹ Свод. лет., I, стор. 82.

¹² И. С. Свенцицкий, Описание, стор. 7.

¹³ Свод. лет., IV, стор. 379, 389.

¹⁴ И. С. Свенцицкий, Описание, стор. 30.

¹⁵ Свод. лет., III, стор. 139—140.

¹⁶ Свод. лет., V, стор. 248, 276—277; VI, стор. 2.

¹⁷ Свод. лет., I, стор. 134, 170, 207; III, стор. 101, 106.

¹⁸ Свод. лет., III, стор. 285, 288.

¹⁹ Свод. лет., I, стор. 125, 126, 228, 244; III, стор. 2, 180.

²⁰ Свод. лет., I, стор. 194, 228, 252—253, 264; III, стор. 2, 70.

²¹ Свод. лет., III, стор. 75, 148, 150; IV, стор. 389.

²² Свод. лет., I, стор. 123—124, 125, 228, 239—240, 261, 263; III, стор. 180.

області), описав перебування австрійських військ в містечку Роздолі 1777—1779 рр.²³ В Дрогобичі та Бориславі Василь Ільницький та інші залишили описи місцевих подій 1726—1741 рр., зокрема про перебування російських військ в Галичині²⁴. З Крушельниці (Сколівського району Львівської області) походять записки 1739—1762 рр. про холодну зиму, сарану, затемнення сонця²⁵. Записки з Тисова (Болахівського району Івано-Франківської області) охоплюють події 1695—1772 рр., зокрема перебування російських військ в Польщі та початок австрійської окупації Галичини²⁶.

З Перегінська (Львівської області) збереглися записки за 1648—1689 рр. і 1748—1785 рр.; перші присвячені воєнним подіям, другі — початковому періоду австрійської окупації²⁷. Записки з Отинії (Івано-Франківської області) 1748—1788 рр. характерні лаконічністю: «1748. Перша саранча біла. 1760. Земля горіла. 1770. Джума біла» та ін.²⁸ Записки із Дебеславець (Коломийського району Івано-Франківської області) за 1748—1786 рр. містять повідомлення про затемнення сонця, посуху, повідь, сарану, ціни на хліб²⁹. Дві записки священика Лушковського із Звиняча (Білобожницького району Тернопільської області) розповідають про голод 1748 та 1795 рр.³⁰ Записки із Босирів (Пробіжнянського району Тернопільської області) дають відомості про атмосферні явища 1748—1778 рр.³¹

Серед великої кількості літописних записок з різних місць увагу привертають записки більш-менш значні за розмірами. Деякі з них велись протягом значного періоду — навіть століття. Очевидно, складали їх різні люди в різний час. Опис давніх подій складачі брали за зразок і робили нові записи про сучасні їм події.

Такі записки різних авторів не зв'язані між собою ні хронологією, ні змістом. Характер їх випадковий. Але на базі таких більш значних за розмірами літописних записів виникли справжні літописи — хронологічні огляди подій певного періоду. При складанні літописів автори намагалися охопити великий період часу — не тільки сучасні їм події, але також і минулі. Для літописців завжди притаманне прагнення сягати скільки можливо у минуле, до подій, які вони вважають особливо важливими.

²³ Свод. лет., IV, стор. 102, 104, 121.

²⁴ И. С. Свенцицкий, Церковно и русско-славянские рукописи Публичной библиотеки Народного Дома во Львове, СПб., 1904, стор. 6—7.

²⁵ Свод. лет., IV, стор. 148, 179.

²⁶ Свод. лет., I, стор. 245; III, стор. 19, 288; IV, стор. 2.

²⁷ Свод. лет., I, стор. 102, 169, 181, 219, 221; III, стор. 180, 183, 271; IV, стор. 1, 215, 225.

²⁸ Свод. лет., III, стор. 179, 214, 295; IV, стор. 2, 187, 224, 245, 268.

²⁹ Свод. лет., III, стор. 179, 183; IV, стор. 141, 158, 180, 225, 245.

³⁰ Свод. лет., III, стор. 178; IV, стор. 379.

³¹ Свод. лет., III, стор. 176, 183; IV, стор. 104.

Так, наприклад, складач, автор Добромильського літопису, задумав описати події з власного життя, але починає їх із знаменної історичної дати — визвольної війни 1648 р. Він пише: «Аз, іерей Семеон Коростенский, на той час будучи намісник добромильский при церкви Рождества Пречистої Діви, на тої ж церкви сукцесором, тоє списал, що ся за моего живота діяло в которих літех. Почавши от року 1648, козацкая война із гетманом Хмельницким...»³²

Про наміри літописців описати події минулого свідчать заголовки їх записок: «Исписаніє літом от рождества христова року 1498 і по нем ідущих» (Львівський літопис), «Кройника от рож. христова описана бисть» (Крехівський літопис), «Реестр всіх прежних речій, що ся давних віков діяли» (Городянківські записки). Деякі літописи не мають заголовків, але їх зміст, добір матеріалів підтверджують намір дати також огляд подій минулого.

До літописів в точному значенні можна віднести такі літописні записки: 1) Крехівська «Кройника», 1494—1648 рр.; 2) Львівський літопис, 1498—1649 рр.; 3) Літопис Підгорецького монастиря, 1585—1729 рр.; 4) Добромильський літопис, 1648—1700 рр.; 5) Записки з околиці Львова, 1512—1740 рр.; 6) Тисьменичанські записки, 1608—1749 рр.; 7) Городенківські записки, 1648—1765 рр.; 8) Записки Павла Свидзинського, 1648—1768 рр.; 9) Перемишльський літопис, 1712—1788 рр.; 10) Поморянські записки, 1711—1770 рр.; 11) Записки Григорія Гаванського, 1737—1791 рр.

Крехівська «Кройника». Серед рукописів Крехівського монастиря (поблизу Жовкви-Нестерова) Львівської області зберігався «Лімонар сиріч цвітник іже во святых отца нашего Софронія, патриархи іерусалимского», переписаний із київського друкованого видання 1628 р. Чисті аркуші рукопису переписувач заповнив різного змісту замітками. Між іншим є тут літописні записки під заголовком: «Кройника от рож. х-ва для памяти списана бисть», яка охоплює 1494—1648 рр.³³ Заголовок вказує на те, що невідомий автор мав намір скласти літопис. Але записки складені не в хронологічному порядку. Можливо, складач збирав їх з різних джерел і не встиг упорядкувати за роками. Про автора записок немає ніяких даних. Видавець літопису твердив, що це був крехівський чернець, але в записках не зустрічаємо ніяких натяків ні на монастир, ні на будь-які релігійні справи.

³² Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России, К., 1888, стор. 239.

³³ А. Крижановський, Руська «кройника» з XVII в., «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 62, 1904; Свод. лет., I, стор. 34, 50, 95, 100, 102. Петрушевич подав як місце збереження рукопису Онуфрійський монастир у Львові

Більш правдоподібно, що літописець був світською людиною, може, вчителем школи.

Записки «Кройники» характерні своїм лаконізмом. Найраніші хронологічно записи такі: «На Буковині війна 1494. На Буковині війна 1497. Татарі великії 1498. Сокольська битва 1519» та ін. За пізніші роки текст дещо ширший, але ніколи не переходить у розгорнуте оповідання. Це справді тільки коротенькі записи «для пам'яті».

Складач літопису звертав увагу насамперед на воєнні події—війни, битви, татарські походи. За найдавніші роки є група записок, що торкаються Буковини і Покуття: дві війни на Буковині в 1494 і 1497 рр., битви під Хотінню, під Обертином, над Серетом в 1520—1530 рр. Невідомо, чи це випадковий вибір подій, чи, може, автор цікавився тими місцями. Ряд записок присвячений російсько-польським війнам: 1527, 1537, 1579, 1580 рр. За весь зазначений період літописець робить замітки про татарські набіги. Автор цікавився також астрономічними та іншими природними явищами, згадував комету, записав землетрус, вчасну зиму, сарану, помір. Він фіксує також роки смерті королів та видатних осіб, між іншими Костянтина Острозького, пише про страту Підкови у Львові. В останній записці за 1648 р. читаємо: «Того ж року війна с козаками велика була і побили козаки ляхов».

Львівський літопис. Той самий період, що й крехівська «Кройника», охоплює літопис під назвою: «Ісписаніє літом о рождества христова 1498 і по нем ідучим». В історіографії він відомий як Львівський літопис³⁴.

Про час складання літопису можна довідатися з біографічних даних автора. Під 1621 р. він пише: «Того ж року я-м ся учити почал в Межибожу, у дяка Дмитра Щирецкого». Отже, у 1621 р. автор був ще учнем і навряд чи міг складати літопис. Під 1635 р., описуючи великі податки, автор говорить: «тилко в Руском панстві давалихмо по 30 поборов». Виходить, що він разом з іншими громадянами сплачував податок,— отже, він вже десь працював чи займав якусь посаду. Тоді він вже міг вести літописання.

В літописі виділяються дві групи записок. Перша, за 1498—1626 рр.—це короткі записки, часто з невірними датами. Можна припустити, що літописець взяв ці записки з якихось писаних джерел або усних оповідань—тому й дати в них неточні. Записки за 1630—1649 рр. широкі, з яскравим змістом, торкаються найбільше визвольної боротьби українського народу. Очевидно, ці події автор літопису описав самостійно.

Велика кількість детальних повідомлень про події у Львові

³⁴ «Русский исторический сборник, издаваемый «Обществом истории и древностей российских», т. III, кн. 3, М., 1889.

дозволяє твердити, що літопис в основному був написаний у місті Львові. Автор згадує принагідно джерела, якими користувався: полемічний трактат «Пересторогу», лист запорізького гетьмана Орендаренка про війну 1630 р., «новини», тобто газетні повідомлення про події в Римі 1636 та 1638 рр.

Не можна не відзначити, що між записками Львівського літопису і крехівською «Кройникою» спостерігається спорідненість.

Львівський літопис

Крехівська «Кройника»

1498. Татаре проводніі.	Татаре великіі 1498.
1518. Битва у Сокала била.	Сокалска битва 1519.
1524. Татаре били на Подолу і Чурилова замку доставали.	Татаре на стую (святую) Анну 1524.
1573. Круль Август умер.	Король Август умер в Кишині 1572.
1574. Француз кроль утік.	Гендрик кроль полский утік з Полски 1574.
1575. Татаре о Покрові били.	Татаре на Покров 1575. Того ж року с понеділка на вторник світлий земля тряслася от Львова на пять миль (1578).
1578. Того ж року земля тряслася.	
1586. Стефан кроль умер.	Крол Стефан Баторий умер в Кродні 1586.
1588. Татаре спаскіі.	Татаре на с. Спасе 1589.

Тотожність ряду записів обох літописів безсумнівна. Але важко з'ясувати її походження. В декількох записах «Кройника» має широкі тексти (1572, 1574, 1586) і виглядає як першоджерело, але один запис (1524 р.) ширший у Львівському літописі. Поки що залишається прийняти, що існував якийсь невідомий нам третій літопис, яким користувалися автори Львівського літопису і «Кройники».

Серед літописів Галичини Львівський літопис займає особливе місце. До інших він подібний тим, що під кожним роком дає записи про події місцевого значення — пожежі, помир, смерть видатних людей, незвичайні явища природи тощо. Але на перший план літописець висуває найважливіші події боротьби українського народу проти польсько-шляхетського гноблення: війну 1630 р., зруйнування Кодака Сулимою, козацько-селянську війну 1637—1638 рр., нарешті всенародну визвольну війну 1648—1649 рр. Але це не звичайний реєстр літописних записів, не літопис вузько місцевого характеру, а смілива спроба в літопис-

ній формі розповіді про героїчні подвиги українського народу і донести їх до майбутніх поколінь³⁵.

Саме завдяки цьому Львівський літопис займає перше місце в українському літописанні того періоду.

Літопис Підгорецького монастиря (Олеського району Львівської області). Повна назва його така: «Синопис или краткое собрание історії і созиданія святаго обители общежительная Подгорецкия, древле іменуемая Плісницкая, купно ж і вспоминая о сооруженіи святаго церкве Преображенія Господня, в той же святаго обители, списася року божія 1699 р.» Рукопис мав 150 сторінок, але сам літопис займав тільки 60 сторінок, а решта — це документи Підгорецького монастиря, інвентарі, реєстри книг та іншого майна.

Літопис склав священник Успенської церкви Василь. Закінчуючи роботу, він викладає свою мету у таких словах: «Сія вся списати і в краткую собрати Синопис понудихомся не коєго либо ради тщеславія или над інії святаго обители превозношенія, но видяще, яко всі умираем і аки вода розливаємся по реченіи Токунтянині, всякое же писаніе умирати необиче».

Літопис охоплює роки 1585—1729. Записи в основному стосуються історії Підгорецького монастиря. Починається літопис місцевим переказом, зв'язаним з колишнім містом Пліснеськом, від якого залишилося відоме городище: «1180 року гони Батий Єлену княжну, але і церков сію в то время тая же соружи княжна, граду Пліснецку тогда бивши разоренну». Далі описано заснування монастиря ченцем Зосимою 1583 р. та інші відомості з історії монастиря. Із подій ширшого значення згадано тільки турецький похід 1672 р., бій під Журавном 1676 р., похід Собеського під Відень 1683 р., відвідання монастиря цим же королем 1687 р., подорож ігумена П. Ломиковського до Москви 1689 р.

Літопис опублікований в «Сводной летописи» А. Петрушевича³⁶. Є також більш повне видання Івана Франка³⁷.

Добромільський літопис С. Коростенського. Складений Симеоном Коростенським, намісником церкви Різдва Богородиці в Добромилі (Львівської області), він охоплює 1648—1700 рр.³⁸

³⁵ Беручи до уваги, що в Інституті історії АН УРСР О. А. Бевзо підготовлена спеціальна монографія, присвячена Львівському літопису, не даємо ширшої характеристики цієї пам'ятки.

³⁶ Свод. лет., I, стор. 130, 135—138, 148—149, 171—172, 181—183, 204, 208, 212, 215—218, 219, 224, 227—228, 238—239, 243; Свод. лет., II, стор. 42.

³⁷ Мирон (Франко Ів.), Летопись Подгорецкого Монастыря, журн. «Киевская старина», 1890, кн. 7, стор. 122—128.

³⁸ Свод. лет., I, стор. 102, 109, 115, 123, 126, 169, 176, 177, 179, 181, 199, 204—205, 229, 239, 246, 262, 264; з копії, яка належала Добромільському монастирю. Повне видання — «Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси», К., 1888, стор. XI, IX—XI, X, 239—240, з рукопису бібліотеки Оссолінських, № 2166.

Головна увага приділяється опису воєнних подій: 1648 р., коли «козаки з своїм гетманом Хмельницьким завоювали край по сам Люблин»; 1655 р.— вторгнення шведів та похід українських і російських військ на Польщу; 1657 р.— похід угрів (Ракоція) на Краків; 1672 р.— здобуття Кам'янця-Подільського турками; 1673 р.— турецькі походи; 1683 р.— перемога над турками під Віднем; 1695 р.— набіг татар на Львів; 1699 р.— відступ турків з Кам'янця. У літопису є також повідомлення про повені, голод, мор, комету, дорожнечу. В цілому автор не виходить за межі зацікавлень інших літописців. Достовірність дат, наведення точних даних, зокрема цін на збіжжя, тощо свідчать про те, що літописець використовував спеціальні джерела.

Записки з околиць Львова. Ці літописні записи знаходилися у збірнику початку XVIII ст., який належав А. Петрушевичу і частково використаний ним у «Сводной летописи»³⁹. Місце походження рукопису не було з'ясоване. В літописі записано кілька подій, зв'язаних з Львовом: 1674 р.— голод в місті і «всюди»; 1677 р.— набіг татар; 1696 р.— приїзд російського посла; 1700—1701 рр.— введення унії. З цих записів не можна встановити, чи проживав їх автор у місті. Є також записки про події в околиці Львова; під 1662 р.— про військовий обоз під Яворовом; 1512 р.— про заснування Крехівського монастиря; під 1671 р.— про відкуп Крехова туркам; 1672 р.— про заснування монастиря в Бесідах (біля Жовкви). Найімовірніше, що автор записок жив в околиці Львова.

Літопис охоплює події двох століть, з 1512 р. по 1740 р., але форма записок досить цільна. Можна припустити, що вони були упорядковані однією рукою. Редакція почалася тільки після 1700 р. Дати давніших подій часто неправильні (наприклад, записано, що битва під Підгайцями відбулася нібито у 1668 р., а насправді у 1667 р., здобуття Кам'янця-Подільського турками — у 1677 р. замість 1672 р., бої під Журавном — у 1678 р. замість 1676 р. та ін.). Це свідчить про те, що автор не був сучасником цих подій. Пізніші записки літописець складав одночасово з подіями.

Записки можуть служити типовим літописом XVII—XVIII ст. Їх автор багато уваги приділяє війнам і битвам — під Підгайцями, Хотином, Львовом, Журавном в 1668—1678 рр., турецько-російським боям над Прутом 1710 р. та ін. Цікавиться церковними справами. Як і інші літописці, він записує метеорологічні явища (мороз у травні, тепле різдво, легку зиму), астрономічні — затемнення сонця 1647 р., появу комети 1680 р., звертає

³⁹ Свод. лет., I, стор. 101, 112, 123, 126, 134, 138, 140, 148, 152, 165, 166—167, 174, 177, 184, 191, 199, 211, 239, 252; Свод. лет., III, стор. 2, 53, 72, 73, 149; І. Свєнціцький, Опис рукописів Народного Дому з колекції А. Петрушевича, ч. II, «Українсько-руський архів», т. VI, стор. 203—206.

увагу на урожай, голод, мор тощо, появу «кривавої води» у Львові 1670 р. називає «прогностиком» (прогнозом лиха). Опис воєнних і політичних подій у записках відрізняється від опису в інших літописах. Автор записок глибоко розглядає питання і звертає увагу на подробиці, які іншим хроністам здавалися нецікавими. Так, при описі боїв точно називає імена полководців (Гавдана, Свідерського, Маховського), поряд з зовнішніми війнами записує конфедерації шляхти і збройні виступи магнатів проти короля. Дає відомості про польський сейм, про введення нової монети, пильно стежить за податками. Автор записок в основному пише про галицькі події, але орієнтується також у справах Наддніпрянщини, записує «перші бунти» 1668 р., руйнування України Чарнецьким, облогу Чигирина турками. Він уважно стежить також за церковними справами, за життям духовенства, оголошує себе противником унії. Так, він пише про насильне запровадження унії у Львові, про те, що єпископ-уніат «церков львовскую міську казал отбивати, мури валити». Причину смерті перемишльського єпископа І. Винницького, який випадково згорів, він пояснює тим, що єпископ «сповідался у іезуїти».

Аналіз записок свідчить про те, що автор їх був людиною з широкими інтересами. Його соціальну належність можна визначити тільки приблизно. Добра обізнаність з військовою справою, церковними питаннями дозволяє висловити припущення, що літописець спочатку був військовою людиною, а згодом висвятився у духовний сан, як це часто бувало в ті часи.

Тисьменичанські записки. Збірник, в якому знаходяться ці записки, П. А. Петрушевич купив у Солотвині (Богородчанського району Івано-Франківської області). Він же висловив детально аргументовану думку про те, що рукопис склав дяк Михайло Лисецький в Тисьменичанах (Лисецького району Івано-Франківської області) близько 1738 р.

Перший запис цього літопису відноситься до 1608 р.: «от сотворенія світа 6961 февруарія 13 дня в суботу Феодорову представися благочестивий князь Василій Острозскій, жив літ 81. Той бил великий милостник набоженства грецкого. Положен в церкви соборной островской. За его віку били два синоди в Берести Литовском всіх епископов і митрополита, 1-й року 1690, 2-ий року 1596». З цього запису видно, що автор використовував якесь літописне джерело початку XVII ст.

З XVII ст. є записи про здобуття Кам'янець-Подільського турками 1672 р., про битви під Збаражем і Підгайцями 1675 р., під Журавном 1676 р., під Віднем 1683 р., про початок правління Августа II 1697 р., про набіг татарської орди на Покуття 1698 р., про відхід турків із Кам'янца 1700 р. З XVIII ст. записів менше: про похід запорізьких козаків з російським військом під Ригу 1702 р., про наступ польського війська на Станіслав

1712 р., про початок австрійсько-турецької війни 1716 р. Пізніші записи стосуються атмосферних явищ.

Для стилю літописця характерно те, що однорідні явища він зв'язує між собою: «1690. Саранча першая». «1700. Солнце мінилося пред воздвиженієм Честного Креста в середу перший раз...». «1706. Солнце другий раз мінилося пред вознесенієм в середу і саранча ішла другий раз». «1709. Сонце мінилося третій раз і саранча»⁴⁰.

Городенківські записки. Про намір автора свідчить їх назва «Реєстр всіх прежних речій, що ся давних віков діяли». А. Петрушевич, який опублікував записки⁴¹, вказує як на місце їх походження на село Товстенке (Гусятинського району Тернопільської області). Але із змісту записок видно, що вони складені в містечку Городенці (районний центр Івано-Франківської області). Зокрема, про це свідчить запис 1737 р. про «великий вітер», який повалив багато будинків в Городенці, а також поламав кам'яну фігуру; в записці подано точні дати дня зруйнування і відбудування цієї фігури. Від 23 липня 1739 р. є записка про пограбування Городенки, Снятина і Кутів козаками. Літописець починає свій «реєстр» запискою 1648 р.— «перша козачина», під 1651 р. згадує про бій під Берестечком. Далі йдуть записки 1701—1705 рр. про громадянську війну в Польщі. Відомості 1736—1765 рр. торкаються здебільшого метеорологічних спостережень. Отже, автору не вдалося скласти літопис широкого змісту.

Одним з джерел «Реєстру» були літописні записки із Свидової (Чортківського району Тернопільської області).

(Наведено для порівняння).

«Реєстр»	Свидівські записки
1702. Короля шведского поляки в Польшу впровадили.	1702. Шведа короля поляки в Польшу впровадили.
1703. Ляхи на Україні людей рубали.	1703. Ляхи по Україні людей тратили.
1715. Коли угода била з кралем Августом, звинено було хоронгви. На тоє москалі вишли були. Того часу енерал московский помер в Бродах.	1716. Згода з кралем стала, а хоронгви 280 звинено, але на то Москва била війшла, того часу енерал Рен помер московский в Бродах.
1705. Ляхи на круля Августа порвалися.	1715. Поляки на короля Августа порвалися місяця... октоврія.

⁴⁰ Свод. лет., I, стор. 34, 102, 179, 181, 202, 204, 228, 256, 257; III, стор. 2, 15, 32, 46, 63, 76, 110, 112, 146, 147, 170, 183.

⁴¹ Свод. лет., III, стор. 15, 19, 28, 72, 136, 140, 145, 176, 214, 235, 251, 264.

Записи в обох літописах змістом ідентичні, але дані Свидівського літопису більш точні (правильно вказано рік — 1715, в якому стався виступ проти Августа, місяць, кількість корогв, прізвище генерала). Це дає підставу вважати Свидівські записки першоджерелом.

Свидівські записки⁴² охоплюють 1700—1744 рр. З найважливіших подій, записаних у них, треба згадати повідомлення про те, що львівський єпископ Й. Шумлянський «на унію пристав і церков львовскую Успеніє пресвятої богородици добуто»; про громадянську війну в Польщі 1734—1735 рр.; про оволодіння Хотина російськими військами, а також про землетрус 1738 р., атмосферні явища тощо.

Записки Павла Свидзинського. Павло Свидзинський, син священника з Тернівця Івана Свидзинського, народився в 1704 р. біля Перемишля. Грамоти почав навчатися вдома, а з 10 років здобував освіту в латинських (єзуїтських) школах, у Перемишлі, в яких дійшов до класу риторики. Через зубоження батька навчання не закінчив, почав працювати в якійсь канцелярії. Пізніше став священником і жив на парафіях у Володжі, Лодині і врешті в Тернівцях. Від батька у спадщину одержав бібліотеку, з якої до нашого часу збереглося 15 книг. Це збірники різного змісту—прологи, учительні євангелія, збірки апокрифів, казання, пісні. Підбір книг свідчить про те, що батько і син Свидзинські були на той час освіченими людьми, добре знали стару традиційну літературу, а також знайомилися з новим, наприклад, читали газети та календарі, які в той час були мало поширені.

Павло Свидзинський виявляв також інтерес до історії. У 1663 р. він переписав (чи може переклав) «Хронологію князей і королів польських» від легендарного Леха 550 р. до Августа II; він користувався також іншими історичними джерелами. Ймовірно, під впливом цієї літератури він почав вести свої літописні записи.

Як деякі інші літописці, він починає з історичного 1648 р.: «Ляхи с козаками войну подняли найперше о сошествіі св. духа». Далі ідуть записи про сарану 1648—1651 рр., про комету 1664—1665 рр., про татарський набіг на Перемишль 1672 р. За наступні роки переважають звістки про поводи, неврожаї, дорожнечу. Тільки пізніше з'являються записи воєнно-політичного характеру: у 1734 р. про похід у Галичину російських і українських військ, які зруйнували замки і маєтності польських магнатів, між іншими Збараж і Броди. Під 1762 р. є звістка (з газет) про смерть цариці Єлисавети і воцаріння Петра II, під 1764 р.— про коронацію Станіслава-Августа Понятовського, під

⁴² Свод. лет., V, стор. 1, 17, 27, 50, 120, 125, 134, 171—172, 199, 201, 211, 214, 230.

1768 р.— про конфедерацію шляхти проти короля. Всі події, особливо руйнування країни та сваволю військ⁴³, Свидзинський описує широко і докладно.

Перемишльський літопис охоплює 1712—1780 рр. Він зберігся у двох редакціях: перша записана на рукописному додатку до церковного уставу в бібліотеці греко-католицького капітулу в Перемишлі, друга — на Літургіконі уніатського друку 1747 р. в церкві на Вільчі в Перемишлі⁴⁴.

Записи зв'язані в основному з церковними подіями у Перемишлі: є чотири згадки про смерть єпископів, згадка про пожежу церкви, про освячення нових церков. Під 1784 р. є відомості про переведення соборної церкви до будинку колишнього монастиря кармелітанів та ін. В записах відбиті й повстання гайдамаків 1767 р. та битва польських конфедератів з російським військом 1769 р. Одним із складачів літопису міг бути священник Іван Маршалкевич, який під 1735 р. записав своє народження.

У Перемишлі або в близькій околиці міста були складені також записи 1703—1738 рр.⁴⁵ З політичних подій в них згадується перебування шведів у Люблиці 1703 р. та прихід російських і українських військ до Польщі у 1733 р. Є записи про пожежі, мор, наліт сарани, метеорологічні спостереження; особливу увагу літописець звернув на «огнисті зорі» 1719 р. та 1730 р.

Поморянські записи. Зроблені у пам'ятці святотроїцької церкви в Поморянах (Золочівського району Львівської області), вони охоплюють 1711—1770 рр. Перша частина (по 1746 р.) написана невідомим автором, друга (1661—1770 рр.) складена, ймовірно, місцевим священником Лукою Савицьким, який підписався 1767 р.

У першій частині літопис дає багато відомостей про історію воєнних походів та інші події, які відбувалися в Поморянах і Золочівській окрузі. Під 1711 р. є відомості про перебування Петра I в Галичині і його похід проти турків, під 1713—1715 рр.— про спустошення з боку польських і саксонських військ та конфедератів, під 1717—1718 рр.— про перебування російських військ у Бродях і Золочеві. Записи 1730—1740 рр., хоч і писані, правдоподібно, тим самим автором, не дають воєнно-політичних

⁴³ Дані про Свидзинських та їх бібліотеку зібрані Іл. Свенціцьким: Українсько-руський архів, т. VI, стор. VI—VIII, 121—173. Літописні записки з Лодини і Торнівець опубліковані А. Петрушевичем, Свод. лет., I, стор. 103, 169—170, 228, 229, 257—258, 264; II, стор. 773; III, стор. 15, 28—29, 81, 101, 131—132, 134, 169, 186—187, 202, 273; V, стор. 48—49, 257; Українсько-руський архів, т. VI, стор. 130—131, 146, 155—158.

⁴⁴ Перший варіант див. Свод. лет., III, стор. 64, 68, 131, 173, 179, 180, 191, 196, 288; IV, стор. 47, 50, 70, 93, 98, 215, 236. Другий варіант: Свод. лет., III, стор. 343, IV, стор. 50, 70, 236; V, стор. III, 116, 202, 236, 241, 307, 343, 399.

⁴⁵ Свод. лет., III, стор. 19, 26, 28, 46, 81, 110—111, 119, 121, 132, 140, 142.

інформацій, а тільки дані про метеорологічні явища. Останні записи (1760 р.) зроблені без системи. Треба відзначити, що автори Поморянського літопису записували тільки сучасні їм події, не спиняючись на минулому ⁴⁶.

Записки Григорія Гаванського. Священик з Годова (Зборівського району Тернопільської області) Григорій Гаванський складає «для пам'яті» записки, які охоплюють 1737—1791 рр.

Спостерігаючи різні події і явища, Гаванський особливу увагу приділяв побуту. Під 1740 р. він записує: «В цьому році наші руські ченці почали їсти м'ясо по монастирях, на трапезах, та борода, вуса брити і по-німецьки ходити». «На той час у Бродах був гетьман польський Йосиф Потоцький, вже дуже в літах, а жінку мав молоду; і були у фарі (католицькому костьолі) на службі божій руській, служив її тамошній намісник, на хорах співали з нот». Під 1756 р. літописець повідомляє знову, що служили єзуїти, один з них мав казання українською мовою. Гаванський цікавився також історією. «Це записую на пам'ять що не могли знати, сила літ біщецькій церкві ⁴⁷, тій, що її поставила свята цариця Єлена, коли мала війну з Буняком Солодивим, під іменем святих Гліба і Бориса, синів Володимира, царя восточного, від брата рідного убитих. Тоді я, о. Григорій Гаванський, годівський парох, бувши у Біщі на відпусті в 1750 р.— був також в Біщі на той час бакалар з Поповець, з-під Почаєва, і показав мені у книжці, що записано старим монахом у Почаївському монастирі: що це діялося в 1180 році. То від того року до цього 1750 пройшло років 570. Цю церкву вже переставили, тільки ще давнього дерева є внизу кілька десятків штук». Минуле містечка Заруддя ⁴⁸ він описує так: «Записую для пам'яті, що в містечку Зарудді в 1756 р. на зелені свята почалися ярмарки. Але містечко дуже було підупало, бо бурмистер цього містечка ходив у ходаках, а як до князя Радзівілла носили право ⁴⁹, пан дідич одягнув бурмистра в жупан і чоботи, а він ніс на руках це право, бо право того містечка старше від поморянського і зборівського, ще від прабабки князя Радзівілла...» Завдяки таким побутовим подробицям, записки Гаванського становлять інтерес.

Ознайомившись із змістом галицьких літописів XVII—XVIII ст., можна зробити деякі висновки. У цей період літописання набрало досить широких розмірів: у багатьох місцях велись літописні записи, деякі з них переростали у розвинені літописи. Складачі літописів вважали своїм завданням запису-

⁴⁶ Свод. лет., III, стор. 140, 143, 147, 152, 161, 186, 187, 191, 202, 213, 278; IV, стор. 230.

⁴⁷ Біще — село Бережанського району Тернопільської області.

⁴⁸ Тепер Зарудці Зборівського району Тернопільської області

⁴⁹ Право — привілей міста.

вати важливіші події «для пам'яті». Зміст записів залежав від зацікавлень літописців, їх освіти та світогляду. Деякі літописці обмежувалися записом виключно місцевих подій. Багато з них вважало гідними пам'яті насамперед природні явища та стихійні лиха — незвичайні посухи, холоди, поводи, недороди, появу сарани тощо. Деякі автори приділяли особливу увагу метеорологічним та астрономічним явищам — зетемненню сонця і полярному сяйву, землетрусам. Всі літописці цікавились воєнними та політичними подіями, але в різній мірі. Деякі з них записували тільки випадкові події, інші систематично спостерігали розвиток воєнних дій та політичних змін, даючи їм свою оцінку.

Здебільшого літописці записували тільки сучасні їм події. Але більш освічені люди намагалися зібрати також відомості про минуле. У деяких літописах зустрічаються дані періоду Київської держави і Галицько-Волинського князівства, але вони неясні і непевні. Священик з Годова називає Володимира Великого «восточним царем» і наводить переказ про легендарну царицю Єлену, який знаходимо також у підгорецького літописця. В іншій записці знаходимо відомості про галицького князя Льва⁵⁰. Галицькі літописці того часу, мабуть, не знали староруських літописів.

Автори Львівського літопису та крехівської «Кройники» починають свої записи з кінця XV ст. і дають досить багато відомостей за XVI ст. Літописці XVIII ст. не сягають далі, як до початку XVII ст. Очевидно, вони не мали джерел про раніші часи.

Спільною рисою літописів XVII—XVIII ст. є те, що описувані політичні події вони групують навколо кількох головних дат. Такою найважливішою датою є 1648 р.—прихід до Галичини запорізьких військ. Сім літописів наводять її⁵¹, підкреслюючи при цьому перемоги українського війська, що дійшло аж до Вісли. Але про героїчну боротьбу селянства західноукраїнських земель проти шляхти літописці мовчать. Згадується також похід російських і українських військ 1655 р.⁵²

Події другої половини XVII ст. в літописах згруповані навколо головних етапів війни з турками — від оволодіння турками Кам'янцем в 1672 р. до його визволення у 1700 р. Турецька навала загрожувала Галицькій землі, і місцеві літописці пильно стежили за розвитком боротьби з «бусурманами». Вони описують окремі епізоди війни (облоги монастирів у Деревлянській Волі та в Підгірцях), битви з турками під скороченими назвами: Хотинщина, Збаражчина, Підгаєщина, Журавенська⁵³; ду-

⁵⁰ Свод. лет., I, стор. 165.

⁵¹ Свод. лет., I, стор. 101—103.

⁵² Свод. лет., I, стор. 123—124.

⁵³ Свод. лет., I, стор. 166, 168, 179, 181.

же точно описуються татарські набіги, особливо великий похід 1695 р.⁵⁴

Всі літописці відзначають 1700 р. — рік насильного введення релігійної унії: львівський єпископ Йосиф Шумлянський «церков львовскую міську казал отбивати, мури валяти»⁵⁵.

На початку XVIII ст. увага літописців звернена на події Північної війни — підкорення Львова шведами 1704 р., перебування в Галичині російських і українських військ під проводом Петра I, його похід на Молдавію 1711 р., відзначений в літописах новим приходом російських і українських військ, які подавали допомогу Августу II; вони «внівеч зруйнували» маєтності Потоцьких та інших панів⁵⁶. У 1768 р. як головні події записуються Коліїщина та боротьба російських і українських військ проти польських конфедератів⁵⁷. Записи кінця XVIII ст. відображають тяжке становище населення Галичини в перші роки австрійської окупації⁵⁸. Навколо цих найважливіших політичних подій літописці групують менш важливі події та спостереження.

Літописи мають досить яскраво визначене соціальне спрямування. Авторі їх — представники середньозаможних та незаможних верств суспільства: дрібні міщани, учителі, сільські священники — були тісно зв'язані з народом, розуміли його потреби і поділяли їх страждання. Звідси зрозуміла і та увага, яку приділяють літописці стихійним нещастям, недороду, голоду, дорожнечі, воєнним руйнуванням та пригніченню трудового населення панамі.

Ось як описують війну 1648 р. і події наступних років різні літописці: «Літа потом настали тяжкіє, жолніров немало било, стації брали, людей лупили, з лану брали троякую стацію по сту золотих і трийцет»⁵⁹. «В році 1651 недобре било, дорого не помалу, жита корец подтелицкий бил по злотих 28 польских. Того ж року люди погибали от гладу, милостивий господь буди со ними, пишу с слезами»⁶⁰. В 1715 р. польські конфедерати «людей невинних руйновали, податки і провіянти тяжкії вибирали, а особливе в Руском воеводстві. До Поморян, Зборова... притягнули, в місті і по околичних селах стояли, рожнії шкоди людем поробили.. Бідних людей по селах коло Поморян нівец обернули...»⁶¹ В 1727 р. «голод великий на худобу, стріхи обдирали, за приколоток соломи 12 грошей, якої ніде не можна

⁵⁴ Свод. лет., I, стор. 245, 246.

⁵⁵ Свод. лет., II, стор. 24, 57—58.

⁵⁶ Свод. лет., II, стор. 124.

⁵⁷ Свод. лет., II, стор. 285.

⁵⁸ Свод. лет., IV, стор. 104, 121.

⁵⁹ Свод. лет., I, стор. 101.

⁶⁰ Свод. лет., I, стор. 115.

⁶¹ Свод. лет., III, стор. 73—74.

було добути; як на людей, так на худобу час важкий і дорогий передновок»⁶².

Не приховуючи радості, літописець пише, що у 1768 р. «панов польських москалі с казаками єдних збили, а других в неволю забрали, як скот до Варшави загнали...»⁶³

Багато літописних записів пройняті глибоким співчуттям до пригноблених. Так, оповідаючи про злочини польських конфедератів у 1769 р., літописець пише: «Жолніре вбилися под границі венгерські, обози ставили, села палили, людей вішали невинних... превента з людей барзо мощно здерали... Ліси мусили люде зарубувати, в землі шанци брати. І в року 1770 тоє ж діялося, місяця іюлія статку рогатого з двох села забрали пултритя ста разом, люди барзо ляментовали...»⁶⁴ Літописні записи 1778—1779 рр. свідчать про знущання австрійських військ: «Австріаки почали будувати в Роздолі стайні для коней, людам неволю чинили... Угорське військо брало людей до війська, молодих парубків, плачі-заводи були»⁶⁵.

Але серед складачів літописів зустрічалися також прихильники експлуататорів, які вороже ставилися до визвольних прагнень селянства. Так, наприклад, перемиський літописець 1767 р. з презирством відзначає, що «на Україні збунтувалося великою лічбою гултайство» і переказує шляхетські видумки про жорстокість повстанців⁶⁶.

Галицьке літописання розвивалося у тісних зв'язках з літописанням інших земель України, а також Росії і Білорусії.

За своїм змістом, формою і загальною спрямованістю літописи цього періоду становлять цікаву групу літературно-публіцистичних пам'яток.

Створювані представниками братніх народів, історія яких має багато спільного, вони представляють єдину літописну школу, єдиний літературний жанр. Літописці часто вживали одну й ту ж фразу і вислови: «сонце мінилося», «земля тряслася», «татари спаскїї», «перша саранча», «Хотинщина», «Віденщина».

Записані здебільшого людьми, близькими до народу, часто простими народними висловами, літописи можна вважати частиною народного письменства, так само, як апокрифи, легенди, перекази.

Вважаючи своїм завданням зберегти сучасні їм події «для пам'яті» майбутніх поколінь, літописці у своїх записах залишили яскраві факти пригнічення і насильств над українським народом з боку польських панів, напади турецьких і татарських орд, успішні виступи народних мас проти поневолювачів, допо-

⁶² Свод. лет., III, стор. 106.

⁶³ Свод. лет., III, стор. 273.

⁶⁴ Свод. лет., III, стор. 288, 294.

⁶⁵ Свод. лет., IV, стор. 104, 121.

⁶⁶ Свод. лет., V, стор. 343.

могу російського народу. Ці відокремлені події, записані в хронологічній послідовності, в сумі дають огляд історії українського народу. І часто це не тільки хронологічний перелік. Літописці підкреслювали значення найважливіших історичних подій, наприклад, війни 1648 р., походів проти турків, боротьби з шляхтою у XVIII ст.

До виникнення наукової історіографії літописи служили головним історичним джерелом.

Українські літописи XVI—XVIII ст., у тому числі західноукраїнські, що яскраво відбивають життя і боротьбу народних мас, до цього часу не були повністю зібрані і опубліковані.

Зібрання і видання цих цінних історичних пам'яток повинно стати завданням нашої історіографії.

И. П. Крип'якевич

ЛЕТОПИСИ XVI—XVIII ст. В ГАЛИЦИИ

Резюме

Летописи являются одним из самых важных видов источников по истории Украины XVI—XVIII ст. В статье определены 50 местностей Галиции, в которых велись летописные записи. Анализ дошедших до нас летописных записей приводит к выводу, что летописание в XVI—XVIII ст. получило достаточно широкое развитие; во многих местах велись летописные записки, которые часто перерастали в развернутые летописи. Многие летописцы делали записи только о современных им событиях, но более образованные люди стремились собрать также сведения о прошлом. Общая черта летописей XVI—XVIII ст. та, что описываемые политические события группируются вокруг нескольких главных, таких как освободительная война 1648—1654 гг. и др.

По своему содержанию, внешней форме и общей направленности летописи составляют интересную группу литературно-публицистических памятников. Галицкое летописание развивалось в тесных взаимосвязях с летописанием в других землях Украины и переплеталось с летописанием России и Белоруссии. На основе общих традиций возникла одна летописная школа, один литературный жанр. Близость авторов летописей с народными массами позволяет считать их произведения частью народного творчества, таких его видов, как апокрифы, легенды, пересказы.